

איסור גניבת דעת

יחיאל לב

ראשי פרקים:

פתיחה

מקור האיסור

הסוגיה החולין

דוגמאות בימינו

"עושה עצמו כאילו אינו חפץ"

פתיחה - מהי גניבת דעת?

בסוגיה בחולין צד, א ובבא מציעא ס, א הגמרא מביאה דוגמאות שונות למקרים בהם יש איסור גניבת דעת. ניתן להבחין כי ישנו הבדל בין סוג המקרים המובאים בשתי הסוגיות. אולם באופן כללי ניתן לומר כי 'גניבת דעת' מתרחשת כאשר אדם גורם לחבירו לחשוב מחשבה מוטעית, בין אם עשה זאת בכוונת מזיד ובין אם עשה זאת בתום לב. בהמשך הדברים נעמוד יותר על הדיוקים, אך כעת נסתפק בהגדרה הכללית.

מקור האיסור

איסור גניבת דעת מופיע לראשונה בדברי שמואל בגמרא בחולין צד, א: "אמר שמואל: אסור לגנוב דעת הבריות, ואפילו דעתו של עובד כוכבים". איסור זה נוגע למקרים רבים המצויים בחיי החברה. בדברינו להלן נעמוד על אופיו של איסור זה ונבחן דוגמאות שונות השייכות לימינו בהן יש חשש לאיסור גניבת דעת.

כבר בתורה עצמה מצינו אזכור לאיסור הנ"ל. בספר בראשית כאשר יעקב בורח מפני לבן, טוען כלפיו לבן: "למה נחבאת לברוח ותגנוב אותי..." בראשית לא, כו, ופירש שם רש"י: "גנבת את דעתי". אמנם לא ברור אם רש"י התכוון לומר שיש בכך איסור, אך מכל מקום כך הוא הבין את טענתו של לבן כלפי יעקב שלדעתו נהג כלפיו בחוסר הוגנות.

הראשונים והאחרונים נחלקו בשאלה מהו הציווי ממנו נובע איסור זה, האם משום 'לא תגנוב' או משום 'מדבר שקר תרחק'. עוד נחלקו האם איסור זה הוא מן התורה או רק מדרבנן. הריטב"א למשל (חולין שם), מביא בשם בעלי התוס' שאיסור זה הוא בכלל 'לא תגנוב', ולשיטתם איסור גניבת דעת הוא מדאורייתא. הסמ"ק (רסב) אף הוא כולל זאת באיסור 'לא תגנוב', אך הוא סבור כי גניבת דעת היא איסור דרבנן בלבד.

לעומתם, רבינו יונה כותב שחטא זה חמור אצל חכמי ישראל 'יען וביען כי שפת השקר אשמה רבה, ונתחייבנו על גדרי האמת, כי הוא מיסודי הנפש' (שערי תשובה ג, קפד). ומשמע מדבריו שיסוד האיסור הוא משום שאסור לשקר. מדברי הרמב"ם בהל' דעות (ב, ו) נראה שאף הוא הלך בדרך זו, שכתב: "אפילו מילה אחת של פיתוי ושל גניבת דעת אסורה, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור...". יש שהוכיחו שהרמב"ם אף סבור כי האיסור הוא מדרבנן בלבד, שהרי הוא הזכירו רק בהלכות דעות ולא בספר המצוות.

הסוגיה בחולין

בסוגיה בחולין הגמרא מביאה ארבע דוגמאות שונות של 'גניבת דעת':

תניא היה ר' מאיר אומר:

א. אל יסרהב (=לא יפציר) אדם לחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד

ב. ולא ירבה לו בתקרובת ויודע בו שאינו מקבל

ג. ולא יפתח לו חביות המכורות לחנוני אא"כ הודיעו

ד. ולא יאמר לו סוך שמן מפך ריקן

מה היסוד החורז את כל הדוגמאות המובאות בברייתא? רש"י מבאר שיש כאן גניבת דעת מצד האדם שגורם לחבירו 'להחזיק לו טובה בחינם'. במקרה (א) מדובר על אדם שיודע שחבירו לא ייעתר להזמנה לסעוד עימו, והוא באמת גם לא רוצה שהחבר יבוא לסעודה, אך הוא בכל זאת מפציר בו לבוא רק כדי שחבירו יקבל הרגשה שאדם זה רוצה בטובתו. מקרה (ב) מציג סיטואציה די זהה, אלא שכאן מדובר על אדם שמגיש לאורחו כיבוד רב, כיוון שיודע שלא ירצה לקחת.

כדי להבין את מקרה (ג) יש לבאר את המציאות בזמנם. כאשר היה בא אורח מכובד, היה המארח פותח לכבודו חבית יין חדשה הסגורה במכסה. יין מחבית חדשה שנפתחה כעת נחשב משובח וטעים יותר מאשר יין שהיה בתוך חבית פתוחה. נוסף על כך, פתיחת החבית החדשה היא אות של כבוד כלפי האורח, שהרי למארח יש הפסד בכך שהוא ייאלץ לגמור בהקדם את שאר היין בחבית שפתח כדי שלא יתקלקל, והוא לא יוכל לשומרו זמן רב.

הברייתא מתארת מקרה בו המארח כבר מכר חבית יין לחנוני, אלא שהחבית עדיין בביתו. כעת, מגיע לביתו אורח והוא פותח לו את אותה חבית ומוזג לו יין משובח. אותו אורח בטוח שבעל הבית פתח רק בעבורו, אך האמת היא שבעל הבית ממילא היה צריך לפתוח את החבית כדי להעביר את היין לכליו של החנוני.

מקרה (ד) דומה לשניים הראשונים: אדם מגיש לחבירו חבית ריקה ומציע לו לסוך את גופו בשמן שכאילו נמצא בתוכה, והוא יודע שחבירו יסרב.

אם כן, נוכל לסכם ולומר שההגדרה של גניבת דעת לפי הברייתא בחולין היא כפשט המילים; לגנוב את הדעת של פלוני, פירושו לגרום לו לחשוב באופן מוטעה דבר מסוים, ובכללו לתת לו רושם מוטעה על כוונותיך האמיתיות כלפיו.¹

דוגמאות בימינו

בפוסקים בני זמנינו ישנם דוגמאות רבות לשאלות שנשאלו בנושא זה, נביא כמה מהם.

בספר 'תתן אמת ליעקב' (עמ' שנח') מובא על אודות דיינים בבית הדין שהובא לפניהם מקרה, ופסק הדין ברור להם מייד, אך רוצים לעשות עצמם כאילו מתייעצים ביניהם זמן מסוים, כדי שבעל הדין שהפסיד בתביעה לא יתרעם על כך שלא עיינו היטב בדינו. האם יש בכך משום גניבת דעת?

הוא כותב בשם האדר"ת שמותר לדיינים לעשות עצמם שמתיעצים ביניהם, כדי שלא להביא את בעל הדין לידי צער ולידי עוון חשד בכשרים - שיחשוד בדיינים ת"ח שפסקו את דינו בפזיזות.

בשו"ת 'אבן ישראל', נשאל הרב יעקב ישראל פישר² לגבי אדם שעוסק בתיווך, ולעיתים הוא מתווך עבור אנשים חשובים או מכרים שהוא מתבייש לבקש מהם דמי תיווך. ושאל, האם מותר לו לומר

¹ הגדרה זו מתאימה לר' יונה לפיו האיסור מיוסד על 'מדבר שקר תרחק'. אך לכאורה יקשה על הריטב"א, מה שייך איסור גניבה במקרים הנידונים בברייתא? הרב נפתלי נוסבוים (קובץ הישר והטוב, עמ' מא) מבאר זאת כך: "כיון שיחזיק לו טובה בטעות יתכן שאף יבוא להוציא ממון עבור הכרת הטוב... ונמצא שיש כאן מעין גניבה".

² הרב ישראל יעקב פישר זצ"ל (1925 - 2003) היה רב שכונת זיכרון משה בירושלים, וראב"ד העדה החרדית בשנים 1996-2003. אחיו הוא הרב שלמה פישר, מחבר סדרת הספרים 'בית ישי'.

מראש ללקוח מחיר גבוה מהרגיל שכלולים בו גם דמי התיווך, כדי שלא יפסיד את אותו רווח של התיווך?

וענה כך:

לדעתי איכא גניבת דעת, אשר הקונה חושב שעשה לו טובה ולא לקח ממנו דמי תווך. וגם איכא חשש גזלה, אף שהמנהג הוא דמשלמין דמי תווך באותו מחיר שלקח לעצמו, מ"מ יש הרבה מתווכין שמורידין קצת מהמחיר ומתפשרין בפחות, וגם הוא הי' מתפשר לפעמים, ואיך הוא לוקח לעצמו כל דמי התווך. (חלק ט, קנד)

"עושה עצמו כאילו אינו חפץ"

ישנו מקרה נוסף שמצוי מאד בעולם של מקח וממכר. ניקח לדוגמא אדם שרוצה לקנות רכב יד שנייה. הוא מגיע למגרש והמוכר מראה לו רכב שמאד מוצא חן בעיניו, אבל הוא יודע שאם הוא יראה את התלהבותו היתרה כלפי חוץ, לא תהיה לו אפשרות להתמקח על המחיר המוצע ולנסות לקבל הנחה, כיוון שהמוכר יודע שלקוח מעוניין מאד במוצר שלו.

האם במקרה כזה, מותר ללקוח להעמיד פנים שהוא כלל אינו מתלהב מהמוצר שהמוכר הציג בפניו, כדי שתהיה לו האפשרות לנסות להוריד את המחיר?

תשובה לדבר ניתן ללמוד מדברי הזוה"ק בפרשת חיי שרה (עמ' קכז):

בא ראה, בחכמה עשה אברהם בזמן שבקש קבר לשרה, שהרי כשבקש, לא בקש את המערה באותו זמן, ולא אמר שרוצה להפרד מהם, אלא אמר, תנו לי אחוזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני, ולא הזכיר לא את עפרון ולא את המערה... ולמדנו כאן דרך ארץ במה שעשה אברהם, שהרי משום שתשוקתו ורצונו היו במערה ההיא, אעפ"י שעפרון היה שם, לא רצה לבקש ממנו מיד ולגלות לו את הרצון שהיה לו במערה ושאל תחילה מה שלא צריך לו..."

עפ"י הזוהר, אברהם אבינו ידע היטב שאדם וחווה קבורים במערת המכפלה, ולכן היה ברור לו ששם הוא רוצה לקבור את שרה. אלא שכאשר בא לפני בני חת, לא ביקש במפורש את המערה, כדי שלא יבקשו מחיר מופקע. אלא בהתחלה, ביקש אחוזת קבר בתוכם, בלי לבקש אחוזה מסויימת, ורק בהמשך המשא ומתן ביקש מהם לקרוא לעפרון שמחזיק במערת המכפלה.

אם כן, אנו למדים ממעשהו של אברהם שוודאי מותר לנהוג כך במקח וממכר ואין במעשה זה משום גניבת דעת. ואכן בדברי חז"ל מובא היתר כזה במפורש:

רבי חייא צפוראי הלך ליקח חיטים מסורא. אמר לו ר' יונתן: כשתהא מבקש חיטים הוה אומר שעורים אני מבקש, וכשתהא מבקש שעורים הוה אומר חיטים אני מבקש, ולא יעלו לך את השער. (ילקוט"ש, תהילים יב)

נסיים בסיפור המופיע בספר "האיש על החומה" (עמ' 293), על הרב יוסף חיים זוננפלד זצ"ל:

אע"פ שקיים בעצמו תמים תהי' עם ה' אלוקיך והשתדל כל ימיו לא לסור מדרך התמימות עם אלקים ואנשים הרי במקום הצורך גם במילי דשמיא וגם במילי דעלמא ידע לכוון את צעדיו שלא ינצלו אחרים את תמימותו והיה זהיר בפני ערמימותם של מוכרי הספרים. מעשה שהיה שחסרה פעם למורנו מסכת עירובין מהש"ס שלו וחשש שאם יפנה אל מוכר הספרים וישאלהו אם יש בידו למכור מסכת עירובין, מיד יכפיל הסוחר וישלש את המחיר. כשנזדמן מוכר הספרים לביתו עם רשימה של 'מציאות והזדמנויות', פנה אליו מורנו בשאלה אולי יש לו במקרה מסכת ברכות בודדת מתוך ש"ס דפוס וינה. "אני מצטער מאד", ענה הסוחר, "מסכת ברכות אין ברשותי, אבל אם כב' הרב זקוק אולי למסכת עירובין הרי יש לי במקרה גמרא בודדת זו שאני מוכן למוכרה במחיר מוזל..." ולא היה זה ח"ו מעשה ערמה מצד מורנו אלא אסמכתא מצא בדברי חז"ל בילקוט שמעוני...